
تناسب اسماء و صفات الهی با

بافت و سبب آیات قرآن کریم

(مطالعه موردی: سوره احزاب)

شعیب علی خواجه

علی‌خواجه، شعیب، ۱۳۶۳ -

تناسب اسماء الهی با بافت و سیاق آیات قرآن کریم (مطالعه موردی سوره‌ی احزاب) /
شعیب علی‌خواجه.

تهران: نشر احسان، ۱۳۹۶.

۳۸۲ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۴۹-۳۵۱-۳

با اشت: کتاب حاضر در اصل پایان‌نامه در مقطع دکتری مولف از دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه فردوسی مشهد در سال ۱۳۹۵ است.

موضوع: سیر (سوره احزاب)، خدا -- نام‌ها -- جنبه‌های قرآنی

موضوع: God -- Name -- Qur'anic teaching

رده بندی کتب: ۳۹۶.۳۰۳/ع۸ت۹/۱۰۲/۶۵۴/Bp

رده بندی دیوید: ۲۹۷.۱۰

شماره کتابشناسی ملی: ۱۹۰۱۰

تهران، خیابان انقلاب، بهار، دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، شماره ۴۰۶.

www.nashreh-san.com

تلفن: ۶۶۹۵۴۴۰۴

تناسب اسماء و صفات الهی با بافت و سیاق آیات قرآن کریم

مؤلف: شعیب علی‌خواجه

ناشر: نشر احسان

چاپخانه: چاپ مهارت

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۶

شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۴۹-۳۵۱-۳

فهرست

۱۵	مقدمه
۲۱	فصل اول: مفاهیم و کلیات
۲۳	مفاهیم
۲۳	مفهوم لغوی و اصطلاحی قرآن
۲۵	مفهوم لغوی و اصطلاحی آیه
۲۷	مفهوم لغوی و اصطلاحی سوره
۲۹	مفهوم لغوی و اصطلاحی تناسب
۳۱	مفهوم لغوی و اصطلاحی اسم
۳۳	مفهوم لغوی و اصطلاحی صفت
۳۴	مفهوم لغوی و اصطلاحی بافت
۳۶	مفهوم لغوی و اصطلاحی سیاق
۳۹	کلیات

۳۹	آرای موافقان و مخالفان تناسب قرآنی
۴۸	دلایل تناسب قرآنی
۵۵	فواید دانش تناسب
۵۷	ارکان و شروط علم تناسب
۵۹	انواع تناسب قرآنی
۶۲	معانی اساسی و نسبی از دیدگاه دانشمندان مسلمان
۶۸	جایگاه سبب در نهج قرآن کریم
۶۹	شروط اسناد سبب
۷۰	ارتباط سیاق با اسباب نزول
۷۱	ارتباط سیاق با جمله‌ها معترعه و التفات
۷۲	سیاق و سباق
۷۳	فصل دوم: بررسی تحلیلی مباحثی از علوم قرآنی
۷۵	پیشینه تحقیق در زمینه علوم قرآنی
۷۷	خاستگاه قرآن کریم
۸۵	پدیده وحی
۸۷	انواع وحی
۹۱	نزول قرآن
۹۱	نزول دفعی یا اجمالی
۹۵	نزول تدریجی
۱۰۳	اسم‌ها و اوصاف قرآن کریم
۱۰۹	جمع قرآن کریم

۱۱۰	جمع قرآن در زمان پیامبر ﷺ
۱۱۳	جمع قرآن در دوران خلافت ابوبکر ؓ
۱۱۵	جمع قرآن در زمان خلافت عثمان ؓ
۱۲۱	سوره‌ها و آیات قرآن
۱۲۳	ترتیب آیات
۱۲۴	ترتیب سوره‌ها
۱۲۷	اعجاز قرآن کریم
۱۳۰	انواع اعجاز قرآن
۱۴۹	فواصل و رؤوس آیات
۱۵۵	مکی و مدنی
۱۵۷	فواید شناخت مکی و مدنی
۱۵۸	اوصاف مکی و مدنی
۱۶۱	اسباب نزول
۱۶۳	محکم و متشابه
۱۶۵	ناسخ و منسوخ
۱۶۷	ترجمه و تفسیر
۱۶۷	مفهوم لغوی و اصطلاحی ترجمه و تفسیر
۱۶۹	انواع ترجمه
۱۷۰	ترجمه و تفسیر قرآن کریم
۱۷۵	فصل سوم: اسماء و صفات الهی و حضور آنها در قرآن کریم
۱۷۷	پیشینه تحقیق در زمینه اسماء و صفات الهی

- علم به اسماء و صفات الهی ۱۸۱
- فضایل اسماء و صفات الهی ۱۸۵
- تفاوت میان اسماء و صفات الهی ۱۸۹
- اثبات اسماء و صفات الهی و توقیفیت آنها ۱۹۳
- تعدد اسماء و صفات الهی ۲۰۱
- حداکثر اسماء و صفات الهی در قرآن ۲۰۲
- تعداد اسماء و صفات الهی در سنت ۲۰۴
- اسم اعظم ۲۱۵
- نام جلالة «الله»؛ حامی تمام اسماء الهی ۲۱۹
- تقسیم بندی اسماء و صفات الهی ۲۲۳
- عینیت اسماء و صفات الهی با ذات او تعالی ۲۲۷
- اسماء الهی و اسم های مردم ۲۳۱
- حضور اسماء و صفات الهی در قرآن کریم ۲۳۳
- تناسب اسماء و صفات الهی با محیط نزول ۲۳۳
- زیبایی شناسی اسماء و صفات الهی در آیات قرآن ۲۳۸
- اسماء و صفات مزدوج در فرجام آیات ۲۴۰
- فهم زبان قرآن و موضوع معناشناختی اسماء و صفات الهی ۲۴۲
- دیدگاه های موجود درباره صفات خبری ۲۴۵
- آرای مفسران در مورد مشهورترین صفات خبری ۲۵۴
- فصل چهارم: تناسب اسماء و صفات الهی با بافت و سیاق آیات سورة
«احزاب» ۲۶۷

۲۶۹.....	معرفی سورة احزاب.....
۲۷۰.....	وجه تسمیه.....
۲۷۲.....	تاریخ نزول.....
۲۷۳.....	فضای نزول.....
۲۷۸.....	مهم ترین اهداف و موضوعات.....
۲۸۰.....	موضوعات «احزاب».....
۲۸۲.....	ویژگی‌ها.....
۲۸۴.....	تناسب آن با سوره قبله.....
۲۸۸.....	سیمایی کلی از سوره «احزاب».....
۲۹۳.....	بررسی تناسب اسماء و صفات الهی با صفت و سیاق آیات سورة «احزاب».....
۲۹۴.....	آیه ۱: الله، علیم و حکیم.....
۳۰۷.....	آیه ۲: ربّ، الله و خبیر.....
۳۱۴.....	آیه ۳: الله و وکیل.....
۳۱۸.....	آیه ۵: الله، غفور و رحیم.....
۳۲۷.....	آیه ۹: الله و بصیر.....
۳۳۲.....	آیه ۱۷: الله، ولی و نصیر.....
۳۳۸.....	آیه ۲۴: الله، غفور و رحیم.....
۳۴۱.....	آیه ۲۵: الله، قوی و عزیز.....
۳۴۷.....	آیه ۲۷: الله و قدیر.....
۳۵۱.....	آیه ۳۴: الله، لطیف و خبیر.....
۳۵۵.....	آیه ۳۹: الله و حبیب.....

- آیہ ۴۰: اللہ و علیم ۳۵۹
- آیہ ۴۳: اللہ و رحیم ۳۶۱
- آیہ ۴۸: اللہ و وکیل ۳۶۴
- آیہ ۵۰: اللہ، غفور و رحیم ۳۶۵
- آیہ ۴: اللہ، علیم و حلیم ۳۶۹
- آیہ ۲: اللہ و رقیب ۳۷۴
- آیہ ۴: اللہ، علیم ۳۷۶
- آیہ ۵۵: اللہ، مہید ۳۷۹
- آیہ ۵۹: اللہ، غفور و رحیم ۳۸۲
- آیات ۶۴-۶۵: اللہ، ولی و نصیر ۳۸۴
- آیہ ۷۳: اللہ، غفور و رحیم ۳۸۵
- پایان سخن ۳۹۱
- فہرست منابع ۳۹۵

مقدمه

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ، اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْاَحَدُ، الْفَرْدُ الصَّمَدُ، الْمَغَیْرُ لِصِفَاتِ مَخْلُوْقَاتِهِ، الْقَائِمُ فَوْقَ عِبَادِهِ، الَّذِیْ اسْتَوٰی عَلٰی عَرْشِهِ، لَا یَمْسُهُ تَعَبٌ وَلَا لَغْوٌ، وَلَا تَأْخُذُهُ سِیْئَةٌ وَلَا نَوْمٌ، الَّذِیْ اَمْرًا اَنْ نَدْعُوهُ بِاسْمَائِهِ؛ اللّٰهُ الرَّحْمٰنُ الرَّحِیْمُ، الْغَفُوْرُ الْحَلِیْمُ، الْعَلِیُّ الرَّحِیْمُ... وَالسَّلَامَةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ... .

قرآن کریم معجزه جاوید اسلام و کلام پروردگاری و الهی است. معجزه‌ای که عاقلان در فهم اسرارش متحیر ماندند و تفاوت آن با کلام بشر هر چند تفاوت خداوند با مخلوقاتش است.

یکی از اهداف نزول قرآن، تدبیر در نظم و محتوای فصیح و بلیغ آن بوده و خدای تعالی در این زمینه می‌فرماید:

﴿ كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴾^۱

«[این] کتابی مبارک است که آن را به سوی تو نازل کردیم تا [در] آیاتش

بیندیشند و برای اینکه خردمندان پند گیرند.»

قرآن کریم با نظمی بدیع و بلاغتی والا نازل شد و صاحبان فصاحت و بلاغت به تفکر و داشت. عالمان در طول تاریخ اسلام درباره این کتاب جاوید، تحقیقات فراوانی انجام دادند و در مورد هریک از مطالب آن، مطالبی نگاشتند. یکی از وجه، عجاز قرآن کریم، موضوع تناسب بوده که با عناوین ارتباط، اتساق، سجع، استعجاز، نظم، ترتیب، وحدت و امثال آن مورد کنکاش قرار گرفته است. می‌توان گفت که در مناسبات قرآن، در میان صحابه و تابعان رواج داشته است و آنان برای فهم آیات الهی از این دانش استفاده می‌کردند، چنانچه مشهور است عربی بادیه‌نشین از عربی شنید که در آخر آیه ۲۰۹ سوره «بقره»، ﴿فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزُورٌ رَجِيمٌ﴾ می‌خواند. آن فرد بادیه‌نشین گفت نباید آخر آیه این گونه باشد، چون «غفران» با «زلزل»؛ یعنی لغزش، خوانی ندارد و باعث تشویق به انجام آن می‌شود! آیه مورد بحث، این گونه است.

﴿فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِّن بَعْدِ مَا جَاءتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ سَاعِلُوا أَنَّهُ لَلَّهِ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾

«پس اگر بعد از آنکه برای شما دلایل آشکار آمد، دستخوش لغزش شدید،

بدانید که خداوند توانای حکیم است.»

۱. ص/۲۹.

۲. جاحظ، ابوعثمان عمرو بن بحر، (الطبعة الأولى ۱۴۰۱ق)، البيان والتبيين، تحقيق: محامي فوزي عطوي، دار صعب: بيروت، ج ۲، ص ۲۶۹؛ شيخ امين، بكرى، (۱۹۸۰م)، التبعير الفنى فى القرآن، دار الشروق: بيروت، ص ۲۰۵.

زرکشی به نقل از شیخ ابوالحسن شهرابانی (م ۶۷۲ ق) می‌آورد که ابوبکر عبدالله بن محمد بن زیاد نیشابوری شافعی (م ۳۲۴ ق) نخستین فردی بود که در بغداد، درباره تناسبات آیات و سوره‌های قرآن سخن گفت و عالمان بغداد را به سبب بی‌اطلاعی از این دانش سرزنش می‌کرد.^۱ عبدالقاهر جرجانی (م ۴۷۴ ق) که پایه‌گذار علم بلاغت به شمار می‌رود، مباحث مقدماتی دانش تناسبات را در کتاب «دلائل الإیجاز» مطرح نمود.^۲ ابن العربی مالکی (م ۵۴۳ ق) نیز ارتباط و پیوند آیات قرآن را امری طبیعی و روشن می‌دانست و در کتاب «سراج المریدین»، علم تناسبات را دانشی بزرگ معرفی کرده و یادآور می‌شود که ارتباط آیات قرآن با یکدیگر به مانند یک کلمه بود که معانی اش هماهنگ و مبانی اش منسجم است.^۳

فخرالدین محمد بن عمر زری (م ۶۰۶ ق) در تفسیر «مفاتیح الغیب» توجه زیادی به این علم نمود و نمونه‌های بی‌شماری از پیوستگی و ارتباط آیات را روشن ساخت. در اواخر قرن هشتم، دانش تناسبات گسترش یافت و باعث پیدایش فصلی مستقل در حوزه علوم قرآنی گردید، چنانکه بدرالدین محمد بن عبدالله زرکشی (م ۷۹۴ ق) در کتاب «البرهان فی علوم القرآن» فصلی - آنگاه - را به علم تناسبات اختصاص داد و بالاخره برهان الدین ابراهیم بن عمر بقاعی (م ۸۰۵ ق) با تألیف کتاب «نظم الدرر فی تناسبات الآیات والسور» بسیار مشهور گشت و مناسبات‌های زیادی را درباره ارتباط آیات و سوره‌ها بیان کرد. جلال الدین سیوطی (م ۹۱۱ ق) نوع ۶۲ کتاب «الإتقان فی علوم القرآن» را به تناسبات میان آیات و سوره‌ها

۱. زرکشی، بدرالدین محمد بن عبدالله، (۱۹۸۸م)، البرهان فی علوم القرآن، دارالفکر: بیروت، ج ۱، صص ۶۲-۶۳.

۲. ابازی، سید محمد علی، (۱۳۸۰ش)، چهره پیوسته قرآن، هستی‌نما: تهران، ص ۸۳.

۳. حجازی، محمد محمود (۱۹۶۹م)، تفسیر الواضح، دار الجبل: بیروت، صص ۲۰-۲۱.

اختصاص داد و علاوه بر این، دو کتاب با عناوین «تناسق الدرر في تناسب السور» و «مراصد المطالع في تناسب المقاطع» را نوشت.

در سده‌های اخیر نیز عده‌ای از مفسران به این موضوع پرداخته‌اند و حتی برخی آنان همبستگی آیات و سوره‌های قرآن را محور کار خویش قرار داده‌اند؛ از جمله ع. مه آرسی (م ۱۲۷۰ ق) در تفسیر «روح المعانی في تفسیر القرآن العظیم و التبع المثانی» به مناسبت‌های زیادی اشاره می‌کند و پس از او، شیخ محمد عبده (م ۱۳۱۰ ن) در تفسیر «المنار» و شاگردش محمد رشید رضا (م ۱۳۵۴ ق) این موضوع را بررسی نمودند. همچنین سید قطب (م ۱۹۶۶ م) در تفسیر «في ظلال القرآن» و سعید حقیق (م ۱۴۰۰ هـ) در تفسیر «الأساس في التفسیر» به گونه‌ای زیبا این بحث را ادامه دادند.

در منابع فارسی نیز پژوهش‌های راوان در حوزه علوم قرآنی و تفسیر، به دانش تناسب اختصاص یافته است و اندیشمندان و دانشجویان فارسی‌زبان کتاب‌ها و تحقیقاتی در این باره نگاشته‌اند که تا حدودی به‌ر او را برای پژوهش‌گران بعدی هموار کرده است. شاید بتوان گفت که کتاب «چهره پرستۀ قرآن» از سید محمد علی ایازی و «چهره زیبای قرآن» اثر عباس همایون از مهم‌ترین تألیفات به‌شمار می‌روند که درباره تناسب قرآنی، به زبان فارسی نوشته شده‌اند.

منابع مذکور - اعم از عربی و فارسی -، بیشتر به موضوع تناسب آیات و سوره‌های قرآن پرداخته‌اند، اما مسئله تناسب میان اجزای آیات؛ بویژه تناسب اسماء و صفات الهی با بافت و سیاق آیات، کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ چنانکه مفسرانی همچون فخر رازی و آلوسی در لابلای تفاسیر خود، تنها اشاراتی

به این نوع تناسب داشته‌اند و رابطه میان اسماء و صفات الهی با موضوعات آیات را روشن ساخته‌اند.

هدف ویژه پژوهش حاضر، علاوه بر دستیابی به مفاهیمی؛ مانند مفهوم قرآن، اسم و صفت، تناسب، بافت و سیاق و ... و نیز تحقیق در حوزه مباحث علوم قرآنی و اسماء و صفات حق، تبیین و بررسی تناسب میان اسماء و صفات الهی با بافت و سیاق آیات سوره احزاب است. هدف دیگرش این است که انسان را در شناخت و فهم نکات ظرافت تفسیری و درک اسرار قرآنی کمک کند، به گونه‌ای که هنگام مطالعه قرآن مجید، تصویری زیبا و منسجم از آیات را مشاهده نماید.

در سایه اثبات پیوستگی و تناسب چینش واژگان قرآنی، پاسخ‌گویی به شبهات ملحدان در مورد پراکنده‌بودن قرآن کیم، میسر خواهد بود و نیز مهم‌ترین جلوه اعجاز؛ یعنی نظم و شیوه چینش واژگان سبک قرآن روشن می‌گردد. همچنین این امر، حفظ قرآن را آسان می‌سازد، زیرا یکی از شکل‌ترین موارد حفظ آیات، حفظ فواصل به سبب تشابه فراوان آنهاست و اگر کسی پس به تناسب میان اسماء و صفات و مفاهیم آیات نبرد، در درک آنها دچار مشکل خواهد شد.

تحقیق پیش رو در یک مقدمه و چهار فصل و یک نتیجه کلی تنظیم شده است.

در فصل اول، مفاهیم و کلیاتی درباره قرآن، آیه، سوره، تناسب، اسم، صفت، بافت و سیاق بیان شده است و از آنجا که تبیین و اثبات الهی بودن خاستگاه این معجزه جاوید و سایر مباحث علوم قرآنی، از ابزار درک معارف و اهداف قرآن به شمار می‌روند و فهم صحیح و تدبیر عمیق در قرآن، منوط به آنهاست، این موارد در فصل دوم روشن گشته است. فصل سوم به مطالبی در حوزه اسماء و صفات الهی و

حضور آنها در قرآن کریم اختصاص یافته و بالاخره در فصل چهارم، پرسش اصلی تحقیق مورد بررسی قرار گرفته و پس از آن، نتایجی ارائه گشته است.

در پایان، وظیفه خویش می‌دانم از تمامی عزیزانی که لطف آنها شامل حال بنده شده است، قدردان و سپاسگزار باشم. نخست از استاد گرامی؛ خانم دکتر زینب ربیعی که از خیرخواهی و راهنمایی‌های ارزشمند ایشان بهره‌ها بردم. از پدر و مادر خود و همسر و از خواهران و برادران محبوبم؛ بویژه دکتر جمال الدین تشکر می‌کنم. با وجود مشکلات جسمی و روحی، همواره مرا با دعاها و فداکاری‌های صادقانه‌شان یاری ساختند. از همسر صبورم قدردانی می‌نمایم که بدون هیچ شکرت در مدت دوران تحصیلم را بر دوش کشید و در این راه، همراه و یاورم بود. همچنین از تمامی کسانی که به نوعی در نگارش این اثر سهیم بوده‌اند سپاسگزارم و از خداوند تعالی، سزادت تمامی این عزیزان را در دنیا و آخرت خواستارم.

﴿رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِن سَبَقَنَا بِإِسْتِغْنَاءِنَا وَكُنَّا بِكَ عَوِيذًا مِّنْكَ وَكُنَّا بِكَ مُخْلِطِينَ وَمَخْلُوفِينَ﴾